

Sharon Cameron

BIJ MIJ BEN JE VEILIG

Het waargebeurde verhaal
van de jonge vrouw die
dertien joden op zolder
verborg onder de ogen
van de nazi's

ROMAN

Sharon Cameron

Bij mij ben je veilig

Vertaald door Henriëtte de Wildt

Uitgeverij Mozaïek – Utrecht

Voor Helena, Malgosia, Ed,
Lori en Mia

TER NAGEDACHTENIS AAN
Izaak, Lea, Chaim, Izydor en Ernestyna Diamant,
en alle joden en Polen van Przemyśl
die door haat hun leven hebben verloren

1

Przemyśl, Polen
November 1942

Er is iemand. In het donker.

Ik doe mijn ogen open.

Het donker is net als altijd. Een blank canvas. Ik kan de kool die Emilika twee verdiepingen lager heeft gekookt nog ruiken. Ik voel mijn slapende zusje naast me ademen. Maar toch is er iets veranderd aan het donker. Er zit een echo in. Een geluid dat mijn oren niet hebben opgepikt.

Er is iemand.

Nu ben ik klaarwakker.

Zachtjes duw ik de deken weg, waarna ik stilletjes en met gespitste oren mijn voeten naar de vloer breng. Een matrasveer springt met het lawaai van een gewerschot. Mijn zusje zucht, maar beweegt niet.

Als er inderdaad iemand is, dan bevindt hij zich in elk geval niet in deze kamer.

Ik loop voorzichtig op mijn blote voeten over de houten vloer en leg mijn vinger tegen de rand van het kleed dat ik voor het raam heb gehangen. De straatlantaarns branden en de sneeuwvlokjes die door de lichtstraal vallen, schitteren als dwarrelend stof. Maar de stoep onder ons gebouw is verlaten en de ramen aan de overkant van de straat zijn als donkere ogen, verduisterd met gordijnen, jurken en kleden, net als het mijne.

In Przemyśl is licht net een snoeppureclame. En het is niet slim om bordjes op te hangen die je vertellen waar het snoep is.

Ik laat het kleed weer op zijn plaats vallen, loop naar de

deur en druk mijn oor tegen het hout voordat ik het slot omdraai. De lege hal buiten onze kamer grenst aan de andere lege kamers van het lege appartement. Zoals het hoort. Alles is zoals het hoort.

Dan knalt er een geluid door de stilte. Harder dan een pistoolschot. Als een handgranaat van angst in mijn borst. Nu weet ik welk geluid ik heb gemist.

Er klopt iemand op mijn voordeur.

Ze weten het. Ze weten het. Ze weten het!

De woorden bonken door mijn hoofd.

Er knapt nog een matrasveer en ik voel dat Helena achter me komt staan. Ze zegt niets. Ze is zes jaar oud en je hoeft haar niet meer te vertellen dat dit niet het moment is om vragen te stellen.

Er wordt weer geklopt, harder dit keer, en door een kier hoor ik gefluister.

‘Stefania?’

Het is een list. De Gestapo wil dat ik zonder gedoe de deur open. Zodat ze hem niet hoeven in te trappen. Zodat ze een mooi, onbeschadigd appartement kunnen aanbieden aan een aardige Duitse officier en zijn brave vrouw met schoon haar en verstelde kousen.

Misschien betekent dit dat ze ons buiten gaan neerschieten, net zoals ze met meneer Schwarzer hebben gedaan.

Er wordt weer gefluisterd.

‘Doe open! Fusia!’

De Gestapo kent me niet bij die naam.

Met uitgestoken handen ren ik naar de voordeur, mijn vingers graaien naar het pas gerepareerde slot. Ik weet dat hij het niet is. Hij kan het niet zijn. Maar toch peuter en draai ik aan het slot, waarna de deur openzwaait. Helena hapt naar adem, of misschien ben ik het zelf wel. Want het kale peertje in de gang onthult dat hij het inderdaad niet is. Het is absoluut niet wie ik dacht dat het zou zijn.

‘Max!’ fluister ik.

2

1936

Mijn leven voor Przemyśl bestond voor een groot deel uit kippen. En paarden. Schone lucht, bomen en lange bruine velden die zich over de heuvels uitstrekten als lapjes in een verkreukelde lappendeken. In de herfst en de lente rende ik over de kronkelweggetjes naar school en als er te veel sneeuw lag om naar school te gaan, at ik roggesoep en roggebrood achter de beslagen ramen van onze keuken. En elke zondag, sneeuw of geen sneeuw, reed ik naar de mis in het dorpje Bircza, achter in de hooiwagen met steeds meer broertjes en zusjes, uiteindelijk waren het er wel acht. Ik had een perfecte jeugd.

En ik vond het verschrikkelijk. De varkensstal en de buiten-wc stonken en de composthoop en de knechten die in de zon aan het ploegen waren ook. Ik haatte de mesthoopjes die bijna met opzet in het veld verstopt leken en mijn schoenen vies maakten. Ik haatte de rode handen die mijn moeder had na het schrobben van de was, of wanneer ze een andere vrouw had geholpen bij haar bevalling. En ik haatte het irritante onophoudelijke gekakel van onze kippen. Ze hielden er werkelijk waar geen moment mee op. Ik was ervan overtuigd dat ze nooit sliepen. Behalve de haan dan, die was niet goed bij zijn hoofd en kraaide elke dag bij zonsondergang in plaats van bij zonsopgang.

Kippen plukken vond ik dan weer niet zo'n vervelend werkje.

Ik smeekte voor het eerst of ik weg mocht toen ik elf was.

Ik mocht met mama mee met de postwagen om twee van mijn oudere zussen op te zoeken, die werk hadden gevonden in de stad. Een cadeautje voor mijn verjaardag, zei ze. Mijn verjaardag was in de Goede Week voor Pasen. We waren allemaal jarig met Pasen, alle negen, of nou ja, dat was wanneer we het vierden. Mama had geen tijd om onze echte verjaardagen te onthouden. Of onze echte namen. Ze noemde me nooit Stefania. Ik was Stefi. Of Stefusia. Of Stefushka. Maar meestal gewoon Fusia.

Als ik negen kinderen had, zou ik me al hun namen ook niet herinneren.

Mama betaalde de man van de postwagen en pakte mijn hand stevig vast. Hij voelde ruw en gebutst. Mama zorgde meestal goed voor me, net als mijn *tata* deed toen hij nog leefde. Ze zorgden goed voor ons allemaal, maar ik wilde haar hand niet vasthouden.

Nu mis ik haar handen weleens.

Ik wurmde en wriemelde de rest van de rit naar Przemyśl, maar toen we daar eenmaal aankwamen, vergat ik al snel dat ik haar hand had moeten vasthouden. Wagens hobbelden voorbij over de kasseien en het lawaai van de autoclaxons klonk als een kudde schapen. Een voorbijkomende trein stootte stoom de lucht in. Zelfs het geschreeuw van de boerinnen die hun waar aanprezen op het plein, klonk oneindig veel beter dan kippen. Als muziek in mijn oren. Als een fanfare. Een symfonieorkest.

We deden boodschappen bij marktkraampjes en in winkels met glazen etalageruiten. Een jurk voor mama, schoenen voor mij en een mutsje voor baby Helena. Ik voelde aan rode zijden lintjes en het zilveren papiertje van een chocolaatje. Mijn zussen serveerden ons een luxe lunch – wat betekende dat ons vlees uit blik kwam in plaats van uit de slachtschuur – op een schoon tafellaken in hun gezamenlijke appartement op de derde verdieping. Mama was al aan het hijgen voordat we boven waren, maar ik wilde het liefst de trap weer af rennen, alleen maar om nog een keer naar boven te kunnen.

Mama en mijn zussen dronken thee terwijl ik met mijn neus tegen de ruit gedrukt stond, gefascineerd door alles wat er op straat te zien was. Toen het tijd was om te gaan, moest ik huilen. Ik stampvoette, dreigde en smeekte om bij mijn zussen te mogen blijven. Ik kon toch op de vloer slapen? Of onder de trap? Mijn zussen zouden het geen probleem vinden. Ik zou ze niet tot last zijn. Maar dat was nou precies wat ik was: een last voor mijn moeder en zussen. Ik werd door mama's ruwe handen weer de postwagen in gesleept.

Het duurde achttien maanden voordat ze me weer liet gaan. Deze keer was ik bijna dertien toen ik de herrie van Przemyśl binnenstapte. Ouder en wijzer. Mijn jurk was al te krap op de borst en ik wist precies hoe ik mama kon bespe- len. Op fluisterton voerde ik een gesprek met mijn zussen, een vervolg op de brief die ik ze een maand eerder al had gestuurd. Ik veegde mijn mondhoeken schoon na de lunch, zat netjes met mijn benen over elkaar, dronk thee en luisterde terwijl mama praatte. En toen het bijna tijd was om weer met de postwagen mee te gaan, vertelde ik mama dat ik niet mee terugging.

Mama smeekte me om alsjeblieft met haar mee te gaan. Ze hilde zelfs een beetje. Maar zij stampvoette niet. Ik zei tegen haar dat Marysia al werk voor me had gevonden. 'Dat is waar, mama,' zei ze. 'Mevrouw Diamant is op zoek naar een meisje. Het is maar een paar straten verderop.' Ik vertelde dat Angia een bed voor me had opgezet achter de bank. 'Twee dekens, mama. En we gaan elke week naar de mis,' zei Angia. Ik legde mama uit dat ik mijn zussen een deel van mijn loon zou geven zodat ze eten voor me konden kopen. Vertelde dat ik zelfs nog meer dan dat terug zou sturen naar de boerderij, zodat mama een extra knecht kon betalen. Of meer kippen kon kopen. 'Zou dat niet veel schelen, mama?' lachte Marysia.

'Maar Fusia, hoe moet het dan met school?' aarzelde mijn moeder.

Ik trok mijn jurk recht. ‘Przemyśl zal mij alles leren, mama.’
Ze stapte de postwagen in zonder mij.

Op mijn eerste werkdag huppelde ik naar de winkel van de familie Diamant, terwijl ik onderweg de duiven liet schrikken zodat ze wegvlogen, in alle steegjes tussen de gebouwen gluurde, uitgebreid de etalage van een fotograaf bekeek en met een zwerfkat speelde. De klokken van de kathedraal luidden en de lucht was prachtig diepblauw.

Toen ik de deur van de winkel opende, klonk er zachtjes een belletje en keek een vrouw op van haar stoel bij de toonbank. Het rook er naar vers brood, appels, pakpapier en touw, en ik zag eindeloze rijen chocolaatjes in wikkels achter glas liggen. De vrouw bekeek me van top tot teen terwijl ik van de ene voet op de andere wiebelde. Haar achterwerk puilden aan beide kanten over de randen van haar stoel.

‘Dus,’ zei ze. ‘Kijk eens wat het mooie weer me vandaag heeft gebracht. Jij bent zeker het meisje van Podgórska? Hoe heet je, mijn *ketzele*?’

‘Stefania.’ Ik schrok zelf van de klank van mijn echte naam.

‘En ik ben mevrouw Diamant. Kun je lezen, Stefania?’

‘Ja, mevrouw Diamant.’

‘En schrijven?’

Ik knikte. Zo ver was de boerderij nu ook weer niet verwijderd van de rest van de wereld.

‘Mooi. Heel mooi. Kun je dan alsjeblieft een telling maken van de artikelen die nu hier op de plank staan?’

Ik legde mijn jas en mijn boterhammen met kaas voor de lunch in een hoekje achter de toonbank en kreeg van mevrouw Diamant een kartonnen klembord met daarop een vel papier en aan een kant een touwtje met een stompje potlood. Mijn schoenen maakten een klikgeluid op de krakende vloer. Het klonk belangrijk en ik moest er een beetje om lachen. Ik schreef de voorraad groot en duidelijk op. Mevrouw Diamant hield me in de gaten terwijl ze rijen getallen opschreef in

haar boek, en toen ik een flesje water met prik aan de kant schoof, keken me vanaf de andere kant van de plank twee bruine ogen aan.

‘Zing je altijd tijdens het tellen?’ vroeg een stem. Een jongensstem. Een diepe.

Ik drukte mijn klembord stevig tegen mijn borst en bloosde. Ik had gezongen. In mezelf. Als een klein meisje.

Ik was ook een klein meisje, alleen wist ik dat zelf toen nog niet.

De ogen schoten even heen en weer tussen de waterflesjes en verdwenen toen. Een paar seconden later verschenen ze ineens boven de planken en gluurden over het randje omlaag. Een lange jongen, nog een beetje slungelig door de groei, met twee donkere wenkbrauwen en een bos donker krullend haar. Hij grijnsde.

‘Stop nou niet,’ zei hij. ‘Jij bent mijn ochtendvermaak. Hoe heet je?’

‘Stefania.’

Hij kantelde zijn hoofd. ‘Zo noemt niemand je, of wel?’

Dat was zo.

‘Dus, hoe noemen ze je dan? Stefi?’

‘Stefushka’

Hij wachtte.

‘En Stefusia,’ zei ik. ‘En Fusia. Maar ik heb zelf het liefst...’

‘Stefi, Stefushka, Stefusia, Fusia.’ De jongen schudde zijn hoofd. ‘Te laat. Het wordt Fusia. Zing nog eens wat voor me, Fusia. Straks gaat *mame* nog kaartjes verkopen...’

‘Izio!’ riep mevrouw Diamant vanaf haar stoel. ‘Laat dat kind eens met rust, *bubbala*. Het is haar eerste dag. *Nemen deyn tukis tsu shule.*’

‘Mame...’

‘Ga naar school!’

Hij haalde zijn schouders op en rende naar de deur van de winkel, waar twee jongens al op hem stonden te wachten. Een was langer en een was korter, maar ze hadden hetzelfde

donkere haar. En ze waren alle drie ouder dan ik.

Broers, dacht ik. Ik wist hoe broers waren. Broers kon je het best met gelijke munt terugbetalen.

Ik draaide me weer om naar mijn werk, zette een vinkje op het papier en begon hardop een tango te zingen die mijn moeder altijd uitzette zodra hij op de radio kwam. En dat betekende natuurlijk dat ik er zo vaak ik kon naar luisterde.

Je woorden brengen me naar donkere wolken.

Je lach is een koude, natte vloek...

Ik voelde de spanning in de ruimte toenemen.

Ik hoor je lege woorden liever niet dan wel.

Wat mij betreft ga je naar...

De laatste woorden van de tekst zong ik toch maar niet. In plaats daarvan zong ik 'school'. Achter me barstten de jongens in lachen uit en ik probeerde mijn gezicht in de plooi te houden terwijl ik hen met veel kabaal en gestoei de deur uit hoorde rennen, het winkelbelletje rinkelend achterlatend. Toen ik stiekem naar mevrouw Diamant keek, zag ik dat ze haar hoofd schudde, maar haar ogen lachten, net als die van haar zoon.

En dat werd onze gewoonte. Elke morgen stak Izydor Diamant, beter bekend als Izio, zijn hoofd om de hoek van de winkel deur en zei: 'Zing voor me, Fusia!' En dan verzong ik een niet al te net liedje dat hem zei dat hij moest gaan. Binnen een week noemde iedereen in de Mickiewiczastraat me Fusia.

Ik kwam ook al snel achter de namen van de andere broers. De jongste heette Henek en had geen tijd voor me, en Max, de broer boven Izio, was al in de leer en lachte meer dan dat hij praatte. Dan had je nog een broer, Chaim, een dokter die studeerde in een stad in Italië waarvan ik nog nooit had gehoord; een zus die vlakbij in Lwów woonde, en natuurlijk

meneer Diamant, die thuis zat en herstellende was van iets wat met zijn bloed te maken had. Ik hoorde ook dat ik op zaterdag niet hoefde te werken, omdat de familie Diamant joods was, en dat mevrouw Diamant heerlijke *babka* kon maken.

Ik veegde de vloer aan, pakte pakjes in en stofte de planken af, en mevrouw Diamant zei dat ik snel leerde. Niet veel later stuurde ze me al voor klusjes naar de markt, waar de echte zaken werden gedaan, en daar zag ik voor het eerst een vechtpartij. Twee jongens die elkaar afranselden in het zomerstof van de straten.

Dit was niet zoals de driftbuien van mijn broers of de jongens op school in Bircza. Dit was iets naars.

Een politieagent doofde terwijl hij rustig toekeek zijn sigarettenpeuk op de stoep en even later wrong een man met een vieze broek en een vuile streep op zijn wang zich tussen de toeschouwers door om de twee jongens aan hun kragen uit elkaar te halen. Ze gromden en tuften nog even door als een stelletje blazende katten. De man schudde de jongen in zijn rechterhand door elkaar tot ik dacht dat ik zijn tanden hoorde rammelen.

‘Wat is er mis met jou, Oskar?’ riep de man. ‘Waarom sta je hier op straat te vechten als een crimineel?’

‘Hij sloeg me!’ hijgde Oskar.

‘Aha, hij sloeg je. Zomaar uit het niets zeker?’ De man en de toeschouwers keken nu naar de andere jongen.

Die raapte zijn pet op en veegde het bloed van zijn neus. ‘Hij noemde me een vuile jood.’

De man schudde zijn hoofd en rammelde vervolgens Oskar nog eens door elkaar. ‘Wat is er met jou aan de hand? Kijk nou naar die jongen...’ Als Oskar hem al kon zien, dan moest hij wel heel scheel kijken. ‘Hij heeft armen en benen en bloed in zijn aderen. Wat kan het jou nou schelen of zijn familie Mozes volgt of niet? Hier, geef die knul een hand. Ja, nu! Voordat ik het aan je moeder vertel.’

De jongens schudden elkaar de hand, hoewel ze daar niet

bepaald blij mee leken. Toen ze wegliepen en de menigte begon op te lossen, hoorde ik een vrouw achter me mompelen: ‘Vuile rotjood.’

Ik kon de pruimen voor mevrouw Diamant voor een mooie prijs krijgen. Nadat ik terug naar de winkel was gerend, glipte ik snel het toilet in en bekeek mezelf daar in de spiegel. Ik raakte mijn gezicht aan, de huid van mijn arm, mijn bruine haar. De mensen hadden een hekel aan die jongen, omdat hij joods was. Zou de familie Diamant ook een hekel aan mij hebben omdat ik katholiek was?

Die middag kreeg ik mevrouw Diamant zover dat ze van haar stoel kwam en de oefeningen uitprobeerde die ik de leerlingen buiten voor het gymnasium had zien doen. Een paar van de mooi verpakte chocolaatjes rolden van de plank op de vloer en mevrouw Diamant gierde het uit, terwijl ze het zweet tussen de rolletjes van haar nek depte.

‘Soms, mijn *ketzele*,’ – ik was erachter gekomen dat dat ‘klein katje’ betekende – ‘is het zonnetje dat jij in huis brengt wel erg heet!’ Vervolgens gaf ze me een chocolaatje, en haar zachte gezicht rimpelde terwijl ze er zelf ook eentje nam.

En opeens begreep ik dat mevrouw Diamant eenzaam was geweest voordat ik naar de winkel kwam, en dat ze nu niet meer eenzaam was. Dat ik eenzaam was geweest op de boerderij, omgeven door broers en zussen die allemaal een eigen leven leidden, een moeder met veel te veel zorgen en een overvolle kippenren. En nu was ik ook niet meer eenzaam.

Toen ik die zondag met Angia naar de mis ging, dankte ik God voor de familie Diamant. Mozes stond tenslotte ook in mijn Bijbel en ik wist wel zeker dat God van hem had gehouden.

Mijn lessen waren begonnen.

Izio bracht me onbetamelijke liedjes in het Jiddisch bij en ik besloot geen boterhammen met ham uit blik meer mee te nemen naar de winkel, hoewel mevrouw Diamant zei dat het haar niet uitmaakte. Toen de winter begon en het vroeger

donker werd, at ik mijn avondeten om de hoek in het appartement van de familie Diamant, dat vol zat met voornamelijk volwassen jongens die het over medicijnen hadden en waar meneer Diamant vragen stelde als: ‘Wat is beter? Een goede oorlog of een slechte vrede?’ Dan luisterden we naar hun discussies, terwijl meneer Diamant achterover leunde en sigaret na sigaret rookte. Op die avonden liep Izio met me mee naar huis, door een dikke laag koude sneeuw, die goud oplichtte in het licht van de straatlantaarns.

Elke ochtend deden mevrouw Diamant en ik onze sportoefeningen. Zij moest haar jurken innemen. Ik moest de mijne laten uitleggen. Ik leerde hoe ik naar een jongen moest lachen zodat hij twee chocolaatjes kocht in plaats van één, en hoe ik nog liever moest lachen wanneer hij mij vervolgens die tweede gaf. Zodra het winkelbelletje rinkelde, schoof ik het chocolaatje snel weer op de plank en deed het geld in de kassalade. Elke keer weer maakte ik mevrouw Diamant ermee aan het lachen. Ik krulde mijn haar, leende de rode lippenstift van mijn zus en neuriede zachtjes terwijl de nieuwslezer op de radio vertelde dat Duitsland Tsjecho-Slowakije was binnengevallen. En toen Angia naar Krakau vertrok en Marysia naar een appartement aan de andere kant van de stad wilde verhuizen, klikte mevrouw Diamant een keertje met haar tong, lachte met haar ogen en zei: ‘Dan kom je dus bij ons wonen, mijn *ketzele*.’

De familie Diamant had geen kamer meer over in hun appartement en daarom maakten ze er een voor me, aan het einde van de hal, met een bed en een tafeltje met een lamp erop. Ze hingen een spiegel boven de tafel en spanden een kastanjebruin gordijn van muur tot muur, zodat ik wat privacy had. Ik hing mijn plaat van Christus en de Maagd op aan de ene muur en hing mijn rozenkrans over de leuning van mijn bed. Onder mijn bed bewaarde mevrouw Diamant een geheime voorraad *blintzes*, omdat meneer Diamant niet at tijdens Jom Kipoer. In het licht van de lamp was mijn kamer een zacht, rood holletje.

Maar er zat geen raam in mijn holletje. Dus wanneer de nachten warm waren, sloop ik naar de woonkamer, waar het raam openbleef zodat de geur van oude sigaretten niet in het huis bleef hangen. Ik zat dan op de vensterbank met de lichten uit, mijn blote voeten tegen het kozijn, en luisterde naar het geluid van de treinen die het station binnenkwamen en weer vertrokken, een slapend appartement aan één kant en een lange, donkere val de stad in aan de andere kant.

Ik wist toen nog niets van de angst die komt als het donker wordt.

Izio kwam vaak naar me toe als ik in de vensterbank zat. Dan hing hij met gespreide armen en benen in een stoel of lag met zijn handen achter zijn hoofd op het tapijt. Hij vertelde fluisterend over zijn nieuwe lessen op de universiteit, de landen waar hij graag heen wilde (Palestina en Turkije) en het land waar ik graag heen wilde (Amerika). En hij wilde mijn mening horen over bepaalde dingen, bijvoorbeeld of ik dacht dat Hitler Polen zou binnenvallen. Maar oorlog was niet het eerste, tweede of zelfs het derde waar ik aan dacht op die avonden. Izio was achttien geworden. Hij was nu volwassen en zijn wimpers krulden als roet tegen zijn oogleden.

Max kwam ook weleens naar de vensterbank, in die alleraatste zomer. Hij was kleiner en stiller dan zijn broer, maar als hij praatte, liet hij je lang en serieus nadenken over je leven. Of hij vertelde zulke slechte grappen dat je ribben pijn deden van het lachen. Izio sloeg zijn armen om zijn middel in een poging om zijn lachen in te houden, zodat hij zijn moeder niet wakker zou maken.

Ik vond het geweldig als Max Izio liet lachen.

Maar na een tijdje kwam Max niet meer naar de vensterbank toe. Het was enkel nog Izio en ik, terwijl de rest van de wereld sliep.

Ik denk dat Max het eerder wist dan ik.

De zomernachten werden koeler en de laatste herfst begon, en toen de gele bladeren langs de vensterbank waaiden

en de lucht naar steenkool rook, pakte Izio in het donker mijn hand. We beloofden elkaar dat we het niemand zouden vertellen. Twee weken later vielen de eerste Duitse bommen op Przemyśl.

3

September 1939

Eerst dacht ik dat het Russische vliegtuigen waren, die zo laag overvlogen dat Marysia's vaat begon te rammelen. Het was de eerste schooldag na de vakantie en op straat liepen veel kinderen met boeken en rugtassen, op weg naar huis na een halve dag school. Ik hing uit het raam van het nieuwe appartement van mijn zus, aan de oever van de rivier de San, en wachtte tot ze thuiskwam om met me te lunchen. Ik hield mijn hand voor mijn ogen om tegen de zon in te kunnen kijken. De vliegtuigen lieten lange zwarte strepen achter in de lucht. En toen ontplofte het hotel op de hoek in een wolk van stof en vuur.

Ik schreeuwde. Iedereen schreeuwde. De kinderen op straat begonnen te rennen en het appartementengebouw schudde op zijn grondvesten. Ik smeed het raam dicht tegen het kabaal, hoorde meer explosies in de verte en zag boven de stad een rookwolk ontstaan. Er klonk een fluitend geluid gevolgd door een knal, en toen begon het gebouw te schudden en viel ik op mijn knieën op de grond. Marysia's afbeelding van de Maagd viel van de muur. Ik kroop over de vloer van het appartement, maar toen ik de deur opengooide was de rook op de gang zo dik dat ik hem snel weer dichttrok. Het trappenhuis stond in brand. En ik zat op de tweede verdieping.

Voor het eerst in jaren verlangde ik naar mijn moeder.

Toen moest ik denken aan onze boerderij en de trap met aan één kant een lange leuning. Aan Olga en Angia die gillend van plezier van de trapleuning af sjeesden en elkaars tijd bijhielden

met tata's oude zakhorloge. Ik griste een wollen deken van Marysia's bed en wikkelde hem zo om me heen dat hij aan de voorkant dubbel zat. Vervolgens ademde ik heel diep in en rende recht de hitte van de brandende trap in.

Met de deken stevig tussen mijn tanden geklemd, gleeed ik van de vlammeende leuning af, terwijl ik me door de deken heen met mijn ellebogen en benen vastklampte. Van de tweede verdieping naar de eerste, van de eerste naar de begane grond, terwijl de hitte mijn ogen en keel probeerde te schroeien. En toen van de begane grond naar de koele vochtige kelder, waar ik al hoestend en kokhalzend de randen van de deken die vlam hadden gevat uitstampte.

Een groepje mensen zat opeengepakt in een donker hoekje. Ze leken verbaasd me te zien. Met tranende ogen keek ik ze aan.

'Hebben jullie niet door dat dit gebouw in de fik staat?' riep ik.

We schoten als ratten de met brokstukken bezaaide straat op, maar ik kon nauwelijks zien waar ik was. De lucht zat vol stof, rook en paniek. Mensen schreeuwden. Om hulp. Van pijn. Het was niet één iemand, maar tientallen mensen, uit alle richtingen. Het gebouw tegenover dat van Marysia was door midden gescheurd, als een taart die was aangesneden. Uit één helft hing een bed, perfect in balans, en helemaal bovenin bungelde een man met trappelende benen aan een balk. Een vliegtuig raasde langs hem heen. In de lucht klonk gerommel van explosies en in de verte was de bel van een ambulance te horen.

En toen bewoog er een hand in het puin bij mijn voeten.

Ik groef de man uit, een grijze en bloederige geest van onder de gevallen stenen. Voordat ik zelfs maar naar zijn naam had kunnen vragen, strompelde hij weg terwijl hij iets mompelde over zijn vrouw en de Duitsers. Ik rende naar huis. Niet naar de boerderij, maar naar de op een na beste optie. Ik sprintte over de brug over de rivier, halverwege bedenkend dat een

brug een perfect doelwit zou zijn voor een bom, schoot via het overdekte steegje tussen de gebouwen op Mickiewicza 7 de binnenplaats op en zodra mijn voeten over de drempel van het appartementengebouw van de familie Diamant renden, was daar Izio, die me half trekkend en half dragend de kelder in sleepte.

Max was al ondergronds. Meneer en mevrouw Diamant, Henek en Chaim, die nog maar een maand terug was uit Italië, zaten naast hem in het stof, samen met alle burens die we kenden. Mevrouw Diamant opende haar armen en ik liep naar haar toe, met Izio aan mijn andere kant.

‘Je bent verbrand,’ zei hij, wijzend naar mijn pols. Het was me nog niet opgevallen. Hij hield mijn beblaarde hand in de schaduw zodat zijn moeder het niet kon zien.

Boven ons hoofd denderden tanks door de straten, en toch voelde ik me veilig.

Iemand had een radio op batterijen meegebracht en we luisterden naar president Mościcki die alle jonge Poolse mannen opdroeg om zich in Lviv te verzamelen. Om nooit soldaat te worden in het leger van de Duitsers. Om, als het moest, naar Rusland te gaan. De mannen van de familie Diamant voerden fluisterend een gesprek, een gesprek dat ze wellicht al eerder hadden gevoerd. Binnen een kwartier hadden de vier jongens hun moeder gedag gekust en waren ze op weg naar Lviv, met niets anders dan de kleren die ze aanhadden en wat brood in hun zak.

Ik voelde nog steeds de warmte van Izio’s hand op mijn verbrande huid.

Mevrouw Diamant liet haar hoofd in haar handen zakken en begon te huilen, waarop ik haar omhelsde en zachtjes over haar haren streek. Nu was ze van mij. Mijn oude dame. Mijn *babcia*.

Meneer Diamant schudde zijn hoofd. ‘*Di velt iz sheyn nor di mentshn makhn zi mies,*’ zei hij. De wereld is mooi, maar de mensen maken hem lelijk.

Het duurde een hele tijd voordat tot me doordrong dat de broers Diamant niet weg waren gegaan omdat president Mościcki hen dat had opgedragen. Ze waren ervandoor gegaan omdat ze joods waren.

Een week lang zaten we zo in de kelder, luisterend naar de Russen die arriveerden, naar de huilende baby's en naar de beschietingen die zich van de daken naar de straten verplaatsten. Eén keer per dag riskeerde iemand zijn leven door naar boven te rennen voor voedsel, water en petroleum voor de lamp. En toen de beschietingen stopten en de tanks stilvielen en we uit ons hol durfden te komen, was Przemysł doormidden gescheurd. De kant van de San waar mijn zus woonde was Duits. Onze kant was Russisch.

Hitlers oorlog was tot de oever van onze rivier gekropen.

En was daar gestopt.

Dus begroeven we de doden, schoven we het puin aan de kant, vervingen we het glas en schrobde ik het stof uit de winkel. Er zaten nu gaten in de straat op plekken waar gebouwen hadden gestaan, leeg als pas getrokken tanden. Russische soldaten patrouilleerden op de hoofdwegen en rondom het treinstation, en de joden uit het door de Duitsers bezette West-Przemysł werden de rivier over gestuurd. De brug was uiteindelijk toch opgeblazen en dus zagen we hen in rijen over de spoorbrug komen, terwijl de zwarte rook van de brandende synagoge achter hen nog zichtbaar was.

De joodse wijken raakten vol en de kamer die eerst van Chaim en Max was geweest, werd door de huisvestingsafdeling toegewezen aan Regina en Rosa, twee Duitse joden die Hitler al eens ontvlucht waren en er niet gezelliger op waren geworden nu ze dat nu nog eens moesten. Ze bekeken hun nieuwe kamer – een mini-appartement met een kleine wastafel en een fornuis – sloten de deur en praatten niet tegen ons. En omdat ons deel van Przemysł nu praktisch in Rusland lag, kwamen de broertjes Diamant terug uit Lviv.

‘Hebben jullie je zus gezien?’ vroeg mevrouw Diamant.

‘Hoe is het met mijn Ernestyna?’

‘Niemand heeft haar gezien, *mame*,’ zei Chaim. ‘Niet meer sinds het bombardement.’

Ingespannen bestudeerde ik het ronde gezicht van mijn *babcia*, maar het betrok maar heel even. ‘Dan is ze dus naar een veilige plek gegaan,’ zei mevrouw Diamant. ‘Naar mijn familie of naar de zus van jullie *tate* in Wenen. We zullen wel een brief krijgen als de post weer een beetje op gang komt.’ En ze ging weer door met roeren in een enorme pan soep. Max zocht mijn blik en schudde zijn hoofd. Hun zus kon niet in Wenen zijn.

Ik had op straat verhalen gehoord. Geruchten dat er, toen wij in de kelder zaten, honderd joden – oude mannen en kleine jongens – door heel Przemyśl achtervolgd waren, dwars door de Mickiewiczastraat heen, en dat de Duitse soldaten hen hadden geslagen als ze vielen. En dat ze, toen ze niet meer konden rennen, naar de begraafplaats waren gesleurd en daar waren doodgeschoten.

Maar ik luisterde niet naar geruchten. Ik geloofde ze niet. Niemand zou zoiets doen. De bommen hadden al voor zo veel nieuwe graven op de begraafplaats gezorgd.

Ik wilde het niet geloven en dat maakte het liegen makkelijk.

Ik werkte met mevrouw Diamant in de winkel. De gezondheid van meneer Diamant verbeterde en hij bakte nu twee dagen in de week brood in een klein restaurant. Chaim kreeg een baan in het stadsziekenhuis en doordeweeks reisde Max vier kilometer naar het zuiden, naar het dorpje Nizankowice, waar hij werkte als tandartsassistent. Henek en Izio gingen terug naar school.

Izio was nog net als anders. Maar toch was hij ook veranderd. Hij kwam nog steeds elke ochtend langs in de winkel, waar ik niet al te nette liedjes voor hem zong. Op zijn beurt leerde hij me schelden in zowel het Duits als in het Jiddisch, voor het geval Hitlers leger de rivier zou oversteken, en ’s avonds

dansten we voor het open raam op de muziek van het orkest dat speelde in het restaurant aan de overkant van de straat. Hij vertelde me heel veel. Maar niet alles. Hij begon met roken. Ik vroeg Max een keer wat ze hadden gezien onderweg naar Lviv, en het enige dat hij zei, was: 'Bloed.' Daarna vroeg ik er niet meer naar.

Ik kreeg een brief van mijn moeder toen de post weer op gang kwam. Ze zat veilig op de boerderij met mijn broertje en zusje, en mijn oudere broers en zussen waren verspreid door heel Polen. Mevrouw Diamant kreeg geen brief, hoewel ze elke dag keek. Ik kocht een paar hoge hakken, ging naar de bioscoop en zat 's avonds bij Izio, zijn rook inademend terwijl de Duitse lichtjes fonkelden aan de andere kant van de rivier.

Toen ik in het voorjaar zestien werd, begon mevrouw Diamant me naar de maandelijkse winkeliersbijeenkomsten te sturen. Voor haar was de wandeling naar de andere kant van de stad te vermoeiend, ze vond de Russische vereisten belachelijk en ik hoefde alleen maar achterin te zitten, 'present' te roepen als de naam van Leah Diamant werd omgeroepen en alle belangrijke informatie aan haar door te geven. De derde keer dat ik naar de vergadering ging, kwam ik te laat. Het zou kunnen dat ik was afgeleid door een pakje kousen met korting op de markt. Ik deed een poging om de deur niet te hard dicht te laten vallen toen ik de man op het podium hoorde zeggen: 'Leah Diamant?'

'Present!' riep ik en de volledige groep mannen van middelbare leeftijd en een of twee vrouwen draaiden zich als één man om in hun stoel. Er rees wat gegiechel en gefluister op uit de menigte. Wat een jong meisje om een eigen winkel te hebben. Zo ambitieus! Deze mejuffrouw Diamant is precies wat onze stad nodig heeft. Iemand begon te klappen en al snel volgden er meer en weergalmde het applaus door de hele ruimte. Met een rood hoofd plofte ik neer op de eerste lege stoel die ik zag, vastbesloten om alleen naar de man op het podium te kijken, naar zijn verhaal te luisteren en vervolgens

weer terug naar mijn holletje achter het gordijn te rennen.

‘Knap van je!’ fluisterde een stem in mijn oor.

Ik keek opzij. Naast me zat een jongeman met pukkels op zijn kin, waar hij vast last van had bij het scheren.

‘Ben je al lang open?’

‘Nee,’ stamelde ik. Zijn adem voelde warm aan op mijn wang.

‘Heb je de winkel geërfd van je ouders?’

Ik gaf geen antwoord. Ik staarde naar de man op het podium alsof er op de hele wereld niets interessanter bestond.

‘Mijn ouders hebben een slagerij,’ fluisterde de jongen naast me. ‘Maar nu is hij van mij. Om te leiden, uiteraard. Ik ben de baas over de slaggers. Ik heb er drie. Geen vuile handen voor mij, schat. Waar woon je?’

Ik draaide mijn hoofd. ‘Staat jouw mond altijd open, of kun je hem ook dichtdoen?’

Dat kon hij niet. En het kostte hem ook niet veel tijd om achter mijn adres te komen, want hij stond de volgende dag al in de winkel. Net als een hoop andere mensen van de bijeenkomst, om de jonge zakenvrouw aan het werk te zien. Die middag verkochten we onze halve voorraad. Mevrouw Diamant knikte en lachte als er werd gevraagd of ik haar dochter was en gaf me een por zodat ik dat ook deed. Ze fluisterde dat ze wilde dat ik twee keer per week naar een winkeliersbijeenkomst kon gaan. De jongeman met de pukkels kocht een halve kilo appels en wat water met prik, vertelde dat hij Zbyszek Kurowski heette en vroeg of ik met hem uit eten wilde gaan.

Ik zei van niet. Hij kwam de volgende dag terug en vroeg het nog eens. Ik gaf hem hetzelfde antwoord, maar nu op wat minder vriendelijke toon. Hij zei dat de meiden voor hem in de rij stonden en dat hij maar in zijn handen hoefde te klappen als hij een vriendinnetje wilde. Ik vertelde hem dat hij dan lekker in zijn handen moest klappen, en snel ook. Hij vertrok met een gezicht als een oorwurm en ik was blij dat ik van hem af was.

Maar drie dagen later, toen het zo druk was in de winkel dat Izio na schooltijd was komen helpen, zag ik Izio naar me grijnzen terwijl hij met glinsterende ogen over het hoofd van een Russische soldaat naar de deur wees. En daar was Zbyszek weer, dit keer met een oudere man en vrouw. De vrouw droeg handschoenen en had een oranje bontkraag die tot aan haar oren was opgetrokken. Terwijl ik een lintje om een pakje knoopte, kwam ze naar mijn toonbank toe, stelde zich voor als mevrouw Kurowski en vroeg me om twaalf roomgebakjes. Die pakte ik voor haar en vervolgens vroeg ze om een reep chocola met nootjes en twee kilo appels. Terwijl ik de appels voor haar afwoog en alles inpakte, begon ze me vragen te stellen. Hoeveel uur werkte ik? Hoe vaak was ik ziek? Had ik mijn eigen bankrekening? Waar kocht ik mijn kleding?

Zbyszek stond met zijn handen op zijn rug naast zijn vader en deed alsof hij het plafond erg interessant vond. Vanuit mijn ooghoeken zag ik dat Izio en mevrouw Diamant dichterbij waren gekomen en meeluisterden, terwijl ze hun uiterste best deden dat te verbergen. Ik overhandigde de vrouw haar pakjes en voelde dat ik rood werd.

‘Juffrouw Podgórska,’ zei mevrouw Kurowski. ‘U lijkt me een goede en snelle werker en ik vind het erg prettig om met u te praten. Ik denk dat u een prachtige toevoeging aan ons huishouden zou zijn.’

Heel even dacht ik dat de vrouw me als haar dienstmeid probeerde in te huren. Maar er was maar één blik op het gezicht van de heren Kurowski voor nodig om dat weer uit mijn hoofd te zetten. Bijna iedereen in de winkel luisterde nu mee en Izio beet op zijn lip om niet in de lach te schieten.

‘Dank u,’ zei ik stijfjes, ‘maar ik denk niet dat ik –’

‘En uit zo’n nette familie,’ vervolgde ze, op nog luidere toon dan eerst. ‘Katholieke boeren. Uit Bircza. Niet te hoog en niet te laag van stand.’ Ze boog zich naar me toe. ‘Welke dokter bezocht u daar, juffrouw Podgórska?’

‘Magda,’ waarschuwde meneer Kurowski, terwijl hij aan de

mouw van zijn vrouw trok. Ze wuifde hem weg.

‘Bemoei je alsjeblieft ergens anders mee, Gustov. Dit zijn vrouwenzaken. Je –’

‘Neem me niet kwalijk,’ kwam ik tussenbeide. ‘Maar hoe kent u mijn familie? Ik heb het nooit met uw zoon gehad over –’

‘Ach!’ Mevrouw Kurowski keek tevreden naar het publiek dat ze had verzameld. ‘Zodra mijn lieve Zbyszek me vertelde dat hij een meisje had ontmoet dat hij leuk vond, heb ik een detective ingehuurd. Dat zou u ook moeten doen, juffrouw Podgórska. Het is het beste om alles maar duidelijk te hebben, vindt u niet? Maar ik kan u al gelijk vertellen dat mijn zoon een goede jongen is. Hij rookt niet. Hij drinkt niet. Hij heeft goede vooruitzichten en lijdt niet aan de een of andere kwaal. Niets wat een huwelijk in de weg zou staan. En u kunt maar beter spoedig trouwen, juffrouw Podgórska, voordat de een of andere nietsnut u onteert.’

Nu wist ik echt niet meer wat ik moest zeggen.

‘Maar tijdens een diner kunnen we dit allemaal verder bespreken.’

Ik schudde mijn hoofd. ‘Nee.’

‘Wanneer bent u klaar met werken?’

‘Nee!’

Mevrouw Kurowski keek me verward aan.

‘Ik heb geen interesse in een huwelijk en al helemaal niet in een huwelijk met uw zoon! Tot ziens en... bedankt voor uw bezoek.’

De vrouw deed een stap terug met haar pakjes, een hand tegen haar bontkraag gedrukt, en Zbyszek nam haar plaats in bij de toonbank. Hij knipoogde.

‘Je hoeft niet zo onbeleefd te reageren,’ zei hij. ‘Het is een goed aanbod. Alles wat mijn moeder heeft gezegd is waar. Mijn ouders willen gewoon even het totaalplaatje zien, snap je, voor het geval je –’

‘Ik ben geen lap stof die je bestudeert voordat je hem koopt!’ snauwde ik.

Inmiddels waren alle klanten in de winkel gestopt met rondkijken om het tafereel te kunnen volgen. Zelfs de Russische soldaat keek naar ons, en die sprak niet eens Pools.

‘Jullie...’ Ik richtte mijn blik op de drie Kurowski’s. ‘Jullie kunnen allemaal... *geyn in dred!*’

De halve winkel hapte naar lucht. Ik had de Kurowski’s zojuist verteld dat ze wat mij betreft naar de hel konden lopen. In het Jiddisch. Het was honderd procent Izio’s schuld dat ik die zin kende.

Mevrouw Kurowski draaide zich om en rukte de deur open, met haar man vlak achter haar, maar Zbyszek grijnsde alleen maar.

‘Je bent zo arrogant,’ zei hij. ‘Daar hou ik wel van. Ik zie je snel, schatje.’ En hij blies een kus naar me voordat de deur achter hem dichtviel.

Het was nog nooit zo stil geweest in de winkel. Maar toen moest mijn *babcia* zo hard lachen dat ze bijna van haar stoel viel. De hele winkel brulde mee en na een paar minuten deed ik zelf ook maar mee. Izio grinnikte ook, maar met een bedachtzame blik op zijn gezicht.

Die blik had hij nog steeds toen hij die avond in de vensterbank zat, zijn hoofd op een kussen, zijn voeten op de leunstoel van zijn moeder en een sigaret in zijn mondhoek. We hadden in het donker zitten praten over mijn afkeer van kippen wanneer die niet op mijn bord lagen, het verschil tussen het Duitse woord ‘*Nichtsnutz*’ en het Jiddische ‘*nudnik*’ (er zat geen verschil tussen) en over de vraag of de Russen het standbeeld op het plein nog rechtop gingen zetten of dat de kinderen op Lenins hoofd zouden mogen blijven klimmen. Maar nu was het laat en Izio was stil. Hij dacht na. Zo was hij wel vaker. Ik bedacht net dat het gloeiende puntje van zijn sigaret hem er mysterieus uit deed zien.

Toen zei hij: ‘Fusia, ik moet nog drie jaar naar school. En als ik daarmee klaar ben, denkt Chaim dat hij wel een baantje voor me kan regelen in het ziekenhuis. Tenzij...’

Tenzij de Duitsers kwamen, bedoelde hij. Maar de Duitsers kwamen niet. Hitler had een overeenkomst met Stalin. ‘De Duitsers hebben al een oorlog verloren,’ zei meneer Diamant graag. ‘En Rusland is een erg groot land...’

‘Maar als de Duitsers wel komen,’ zei Izio terwijl hij rook uitblies, ‘dan moeten Chaim, Max, Henek en ik weer vluchten.’

‘Maar waarom?’ Vluchten had de vorige keer ook niet geholpen.

Izio kwam overeind. ‘Heb je niet geluisterd? Of wil je het niet horen? Je weet toch wat de nazi’s met de joden doen.’

‘Dat zijn maar verhalen...’

‘Dat zijn waargebeurde verhalen, Stefania.’

Ik fronste mijn wenkbrauwen en keek uit het raam, geschokt door zijn gebruik van mijn volledige naam. Het scherpe geluid van Russische laarzen die de straat raakten, kwam dichterbij en verdween vervolgens weer.

Izio ging verder. ‘Dus het zou nog wel even kunnen duren voordat ik mijn diploma haal en een baan vind die goed genoeg is om een echtgenote te kunnen onderhouden. Drie of vier jaar. Misschien wel vijf. Dus vroeg ik me af, Fusia, of je daarop zou willen wachten.’

Ik kneep mijn ogen tot spleetjes in een poging zijn gezicht te onderscheiden in de duisternis, maar Izio had zijn sigaret gedoofd, en daarmee ook het laatste beetje licht. ‘Je wilt dat ik wacht tot je een vrouw hebt?’

‘Nee, *Dummkopf*,’ zuchtte hij. ‘Ik vraag of je met me wilt trouwen.’

Ik liet mijn voeten van de vensterbank op de grond zakken.

‘Je gaat me toch niet vertellen dat ik naar de hel mag lopen, hoop ik?’ vroeg hij. ‘Of een tango voor me zingen?’

Ik kon op dit moment niet eens bedenken hoe een tango klonk.

‘Je gaat toch niet uit het raam vallen?’

Eigenlijk viel ik bijna echt uit het raam. Ik kwam overeind en ontdekte tot mijn verbazing dat mijn benen trilden. Izio

stond ook op. Hij nam mijn handen in de zijne.

‘Drie jaar,’ zei hij. ‘Waarschijnlijk langer. Wil je op me wachten?’

‘Maar wat zullen je ouders zeggen?’ Ik dacht aan de synagoge op zaterdag en de kathedraal op zondag. Wat zouden die van mij zeggen?

‘Je hoort al bij onze familie. Dat weet je. Maar misschien moet het ons geheim blijven. Voorlopig.’

Zoals het altijd al was geweest. Hij streelde mijn haar. ‘Stefania, Stefi, Stefushka, Stefusia, Fusia Podgórska,’ fluisterde hij. ‘Wil je op me wachten?’

En toen kuste ik Izydor Diamant. Ik kuste hem heel lang. En een maand later vielen er opnieuw Duitse bommen op Przemyśl.

Een klop op de deur kan alles veranderen...

Polen, 1941. De zestienjarige Stefania Podgórska werkt voor de joodse familie Diamant in hun winkeltje in Przemyśl. Maar alles verandert wanneer het Duitse leger de stad binnenvalt. De familie Diamant wordt naar het getto gestuurd en Stefania blijft alleen achter in het grote huis. Als op een dag Max Diamant voor haar deur staat, besluit Stefania hem voor de Duitsers te verbergen, samen met nog eens twaalf andere joden. Maar dan wordt er op de deur geklopt en wordt het huis geconfisqueerd door de nazi's...

Sharon Cameron baseerde *Bij mij ben je veilig* op het leven van Stefania Podgórska (1921-2018). Samen met haar zusje Helena werd Stefania onderscheiden door Yad Vashem voor hun heldendaden.

‘Sharon Cameron doet recht aan het buitengewone verhaal van een onbekende held.’

– Ruta Sepetys, auteur van *Schaduwliefde* en *Zout van de zee*

‘Deze spannende roman verweeft de lichtvoetigheid, verschrikkingen en ongelooflijke innerlijke kracht van mijn moeder. Dit boek overtreft al mijn verwachtingen.’

– Ed Burzminski, zoon van Stefania Podgórska

www.uitgeverijmozaiek.nl

ISBN 978 90 266 2351 6

NUR 302